

C. Dağcı

**THE YEARS OF DEVASTATION. NOVEL (FRAGMENT) /
TRANSLATED FROM THE TURKISH AND INTRODUCTORY ARTICLE BY H. ROG**

G. Rog

PhD (Philology)

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine

4, Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine

hannavrog@gmail.com

This publication presents the Ukrainian translation of the introduction and the first chapter of the novel “The Years of Devastation” written by well-known Crimean Tatar writer Cengiz Dağcı. It is necessary to admit that Cengiz Dağcı is one of the most underestimated Second World War novelists.

In almost all novels of the Crimean cycle, the writer emphasizes that retrospective and perspective understanding of the history becomes a valuable precondition for active intervention in the life process.

The publication of the Ukrainian translation of Cengiz Dağcı’s novel and the following research work are focused on an attempt to outline the specific traits of the formation and self-identification of the Crimean Tatar nation through its narrative, and thus through the cultural memory of generations.

The translation of the novel “The Years of Devastation” (Korkunç Yıllar) by Cengiz Dağcı into Ukrainian language is carried out for the first time, which enables Ukrainian reader to get acquainted with the best narrative examples of the Modern Crimean Tatar literature.

Keywords: Cengiz Dağcı, Crimean Tatar literature, cultural memory, identity, “The Years of Devastation”, translation

Дж. Дагджи

**ЧАСИ ЛИХОЛІТТЯ. Роман (уривок) /
ПЕРЕКЛАД З ТУРЕЦЬКОЇ ТА ВСТУПНА СТАТТЯ Г. В. РОГ**

Дослідження нації через її розповідність, котрою промовляє культурна пам’ять покоління, є чи не найкращою спробою здійснити перегляд змісту концептуального об’єкта та переосмислити тенденцію “відчитувати націю обмежено, як ідеологічний апарат державної влади” [Бгабга 2001, 738] і натомість ознайомитися з наріжними концептами національної культури, що вибудовують та ідентифікують націєпростір.

Переконливим свідченням життєвості нації за рахунок збереження та відтворення культурної пам’яті через літературу з метою збереження націєпростору та власної ідентичності може бути творчість відомого кримськотатарського письменника Дженгіза Дагджи, котрому за примхами долі довелося жити і працювати в екзилі на теренах Великобританії, артикуючи турецькою мовою історію кримськотатарського народу. Прикметно, що вже з назв окремих романів письменника окреслюється ідейно-тематичне наповнення творів Дж. Дагджи: “Часи лихоліття” (1954); “Вони теж були людьми” (1958); “Дні страху та смерті” (1962); “Ті землі були нашими” (1966); “Повернення” (1968); “Немовлята, повішені на гілці мигдалю” (1970); “Холодна вулиця” (1972); “Листи до матері” (1988); “Такий самий, як і я” (1988); “Подорожні” (1991); “Ми разом здолали цей шлях” (1996). Як зазначає український

тюрколог О. Кульчинський, “своєрідний інтернаціоналізм письменника, пустивши своє коріння на ґрунті ностальгії за втраченою Батьківщиною, допоміг сформува- тися йому як автору, позбавленому ідеологічного пристосування та зайняти влас- не місце у сучасній турецькій літературі” [Кульчинський 2014].

Прочитання минулого через його репрезентацію та осмислення в художній літе- ратурі найпродуктивніше обґрунтовує й розкриває табуйовані моменти історії, структуруючи історичний досвід та актуалізуючи питання відповідальності. Нама- гаючись розв’язати основну проблему – самоідентифікації особистості кримського татарина в умовах нав’язування чужої культури репресивного характеру, – письмен- ник звертається до історії, описуючи жахливі факти депортації кримських татар та поневіряння знедоленого народу на засланні.

В українському літературознавстві знаходимо поодинокі розвідки, присвячені творчості відомого кримськотатарського письменника, зокрема це стаття О. Куль- чинського під назвою “Кримський міст у турецькі виміри”, що вийшла в інтернет- виданні “Літакцент”. Над російським перекладом мемуарів “Рефлексії” Дагджи працювала професор-літературознавець Аділе Емірова, а один із ключових романів “І вони теж були людьми” було перекладено відомим поетом Юнусом Кандимом кримськотатарською мовою. Серед турецьких дослідників спостерігається більш активне зацікавлення творчим доробком Дагджи та його інтерпретацією в контексті розвитку сучасної турецької літератури. Найоб’ємніше дослідженням творчості письменника, на наш погляд, займався турецький дослідник Іса Коджакаплан, підго- тувавши розвідку “Літературний голос Криму: Дженгіз Дагджи”, що вийшла друком у 2010 році [Косакарлан 2010, 3]. На окрему увагу заслуговують наукові розвідки Саліма Чоноглу, Серкана Акпинара, Гьокхана Бахаргюля, Гаміта Чіфтчі, Ісмаїла Дінчера, що оформилися в дисертаційні дослідження та вийшли друком у Туреччині [Косакарлан 2010, 15]. За теренами Туреччини літературним аналізом прози Дж. Даг- джи займався польський тюрколог Павел Томашек.

Увесь життєвий шлях Дженгіза Дагджи – окреслений випробуваннями росій- ської окупації, примусовою службою у збройних силах, жахливими умовами пере- бування в німецькому полоні та трудових таборах, а далі службою у “Східному Туркестанському легіоні” на стороні німців, черговими поневіряннями в Німеччи- ні, а згодом в Італії, у таборі для інтернованих у Шотландії – можна визначити як шлях до самоусвідомлення, самовизначення та самоствердження, що сповна відо- бразилося і на творчості письменника. Основні доміанти індивідуального стилю Дж. Дагджи репрезентуються різною пластичністю образів, переконливістю пси- хологічних мотивацій, динамізмом сюжету, співмірністю композиційних частин. Автобіографічність окремих романів письменника вказує на спробу через свій інди- відуальний досвід визначити та проаналізувати координати порубіжної свідомості. А отже, культурне минуле, успадковане від народження, постійно перебуває у вза- ємодії з новими культурами, що, безумовно, особливим чином впливає на форму- вання самосвідомості та самовідчуття. Теоретично обґрунтовуючи зазначену тезу, звернімося до влучного коментаря відомого німецького філософа Курта Хюбнера, котрий, досліджуючи питання ідентичності, зазначає: “ідентифікація з нацією не є актом волі чи вільного вибору. Це – доля. Людина з рідною мовою, дитинством та юністю, що накладають на неї глибокий відбиток, вже фактом свого народження належить своїй нації, і неістотно, чи мова йде про нації мононаціональної або ба- гатонаціональної культури, чи про культурну націю” [Хюбнер 2001, 345]. Більше того, навіть у разі зміни національної належності зв’язок зі своїм походженням за- лишається незмінним, а нова ідентифікація сприймається як зв’язок з попере- дньою, породженою долею.

Роман “Часи лихоліття” поділено на фрагменти, принцип зв’язку між якими – монтаж. Це листи різного авторства: епістолярій Мегмета з Аргентини до Садика

Турана, котрий тимчасово мешкає в Римі, і відповідно листи-відповіді самого С. Турана з розлогими ретроспективами в минуле, сповненими меланхолійної ностальгії спогадів про дитинство в рідному Криму, котрі змінюються описами лихоліття війни з нелюдськими випробуваннями в таборі для полонених. Композиція твору обрамлена авторською оповіддю персонажа Дженгіза (власне автора), котрий відповідно до авторського замислу і сюжету зовсім випадково зустрічається із Садиком у Римі, а після недовгої зустрічі намагається відшукати свого земляка, однак у його помешканні зустрічає стареньку пані, яка лише переказує вітання від зниклого Садика і на прохання того люб'язно передає Дженгізу стоси писаних листів. У центрі роману – образ людини, безмежно закоханої в рідну землю, вразливої до чужих страждань, сприйнятливої до краси і водночас здатної до самозаглиблення, людини, близької авторові за душевним складом. Вустами героя письменник неодноразово висловлює свої почуття в тексті, адже й сам персонаж, як і Дж. Дагджи, пише мемуари з однойменною назвою “Рефлексії”. Прикметно, що в мемуарах письменник розповідає про свою творчу лабораторію, розмірковуючи над проблемами та жахливими потрясіннями, що переживає людина у ХХ столітті. До кола основних проблем, що бентежать головного героя і власне письменника, ввійшли проблеми війни та геноциду, винищення одного народу іншим. Окрім того, у фокусі уваги Дж. Дагджи питання самовизначення (ідентифікації), що стає наріжним концептом усієї його прози. Письменник уважний до внутрішнього світу героя, до його думок і переживань, до форми викладу – наскрізного внутрішнього монологу, нюанси якого корелюються з особливостями життєвого матеріалу. Вустами героя письменник розмірковує: “Знову в холодному поту до самого ранку. Форма ворога! ...Хто ворог? Чи не ви, товаришу Шишков?.. Це ви підло захопили наш рідний край, запаморочили нещасний люд брехнею! Підкорили нас і поставили в залежність! Щоб володіти землею чи майном, сповідувати свою віру – ми мали спершу прохати дозволу у вас! Ми не чинили опору, спокійно здали зброю і підкорилися. Подумати тільки, цей волелюбний народ, закоханий у свій рідний край, – здався. Ми склали зброю. А ви? Щойно ступили на нашу землю – полилася кров. Ви зруйнували все: від мінаретів до шкіл. Позбавили нас життя. Наші джерела, криниці – занедбали! Мармурові палаци – перетворили на стійла. Для вас нема нічого святого! Коли муєдзин піднявся на мінарет, щоб прочитати езан, сп'янілі від крові та алкоголю солдати заради нової медалі на груди чи просто задля розваги заходилися провадити військові навчання саме в цей час” [Дагсі 2006, 187].

А вже наприкінці роману голос письменника дедалі гучнішає, що передається емоційним напруженням головного героя, який укотре поринув думками у травматичне минуле: «Цей спогад закарбувався мені на все життя, хоч і дитиною я був, тринадцять років мав лишень... Ми з батьком крадькома пройшли через гори, що височіли понад Ялтою, уважно стежачи, попри відстань, за тим лиходійством. Спостерігали з ненавистю, що сліпить тих, у кого відібрали землю рідну. Якби цю дикість варварів побачили представники котрогось з африканських народів, переконали – волосся дибом їм стало б на голові від жаху. Ці клятві міліціанти, діти розпусниць лихих, як ті звірі ненажерливі, просто на очах батьків рвали одяг бідолашних цнотливих дівчат і чинили наругу. (...) А ще пам'ятаю жіночку, бідолашна, вона зовсім втратила розум, коли сідала на пароплав, що відходив, у розпачі вона, далебі, хотіла кинути любе дитинча просто у воду, аби те прибилося до рідного берега.

Запитаєте, що в мене в душі?! Здавалося б, та зовсім не шляхи-дороги далекі чи форма німецька. У мені ці безталанні жінки, ці діточки – відгомін жаху. (...) Господи, чому ти створив татарський народ таким милосердним, наділив його чистою душею! Чому позбавив можливості воювати за рідну землю, протистояти ворогу і вмерти за рідний край!

Серце не витримує, я не можу тримати ці спогади. Швидше б повернутися до готелю, щоб продовжити роботу над “Спогадами”. Не прогавити б життя. Направду, не прогавлю, бо є порятунок. Адже спогади – це моє життя» [Даґсі 2006, 245].

Народився Дж. Дагджи в березні 1919 року. Ще в дитячі роки, проведені в с. Кизилташі (нині с. Краснокам'янка Ялтинського району), письменнику довелося відчувати на собі всі “принади” радянського режиму, починаючи від голоду 1921 р., принижень та переслідувань, а далі й депортації односельців. Досвід страшного лихоліття назавжди вкарбувався у пам'ять дитини і дістав переосмислення у творчості письменника, актуалізуючись щоразу в новому романі Дж. Дагджи як опір проти насилля, що став одним з найбільших злочинів проти кримських татар за всю історію ХХ століття. Яскравим свідченням травматичного сприйняття автором історичного минулого може бути така цитата з роману “Часи лихоліття”: «Садику, поглянь-но! Мінарет валиться! Я повернувся. Мінарет раптом так похитнувся, що всередині мені все здригнулося... Серце калатало, і руки тремтіли, я схопився за Сулеймана. Між тим він реагував на те інакше, навіть не дивився в мій бік. Він з неабиякою цікавістю, неначе дитя, розглядав цю картину. “Падає! Падає!” Я знову глянув. Мінарет мечеті Токал шез. А з ним і чарівна краса садів. Через зелені обриси дерев стрімко вгору пробивався стовп пило-диму. Мене охопив жах. Мінарет було зруйновано, знищено – всередині мені ніби щось обірвалося, серце зойкнуло. Спершу хотів бігти. Куди? Навіщо? Не відав! Життя втратило будь-який сенс. Сулейман, будинки на вулиці, школа – все в сум'ятті пливло перед очима, втрачаючи значення. З мінаретом мені ніби й життя урвалося. Не пам'ятаю, як я вийшов з класу та спустився сходами. Закарбувалося лиш, як біг вулицями без упину, а по щоках градом котилися краплі поту. Я вскочив до хати й припав до материних ніг» [Даґсі 2006, 14]. Наведені рядки очевидно підштовхують до висновку, що наполегливий пошук культурної ідентичності як імунітету від загрози “змаргіналізуватися” промовисто артикулюється письменником у літературних творах.

Батько Дж. Дагджи зазнав переслідувань з боку радянської влади, був політичним в'язнем, відтак життя малого Дженгіза було повне поневірянь. До вишу юнак вступив у 1938 р. – на педагогічний факультет Сімферопольського інституту, однак у життя втрутилася Друга світова війна, хлопця забрали воювати на українському фронті. Під час невдалої сутички з ворогом Дагджи потрапляє в полон до німців, тривалий час перебуває в таборі для полонених – спочатку в Кіровограді, а потім в Умані, де був заготований воювати на боці німців у складі так званого “Туркестанського легіону”.

Перші вірші, оповідання, публіцистичні нариси, репортажі Дагджи друкувалися кримськотатарською мовою в газетах та журналах ще довоєнного Криму. Як зазначає письменник у своїх спогадах, з-під його пера вийшло 26 прозових творів, переважна частина в жанрі роману: “Часи лихоліття”, “Коли втрачаєш батьківщину”, “Вони теж були людьми”, “Немовлята на гілці мигдалю”, “Змерзла вулиця”, “Листи до матері”, “Ми разом пройшли цей шлях”, “Юний Тімучін”, “Такий, як і я”, “Дні смерті та страху”. Дещо окремішньо представлені три оповідання, марковані “англійською” тематикою, це – “Пес пана Маркоса Бартона” (Bay Markus Burton'un Köreği), “Остання подорож пана Марпле” (Bay Marple'nin Son Yolculuğu), “Ой, Маркосе, ой” (Oy, Markos, oy) [Эмирова 2014].

Перебуваючи в екзилі, Дагджи наполегливо продовжує писати, твори письменника почали виходити друком у Туреччині в 1957 році завдяки сприянню та підтримці редакційної колегії відомого літературного часопису “Варлик” в особі Яшара Набі. Згодом письменник підписав угоду про співпрацю з авторитетним видавництвом “Отюкен Яйинлари”, у якому вийшли друком майже всі прозові твори Дж. Дагджи. Редагуванням прози Дженгіза Дагджи займався відомий турецький

поет Зія Осман Саба. Зважаючи на ці обставини, цілком вмотивовано окреслюється тема пантюркізму в більшості прозових творів письменника. Приміром, у романі “Часи лихоліття” наштовхуємося на опис ситуації, коли від смерті головного героя рятує його походження, причому свідчення кримськотатарської етнічної належності не викликає бажаної реакції, однак акцентування на тюркському походженні стає вирішальним для Садика Турана:

– Більшовик?

– Ні...

Я намагався пояснити офіцеру, хто я за національністю:

– Татарин... татар... Я – татарин.

Він не зрозумів мене. А вже за мить його насуплене обличчя дещо полагіднішало.

– Я татарин... Тюрк... тюрк... – насилу вимовив я.

Зараз він вже усміхався, а коли повернувся до свого підлеглого, що лежав на землі поранений, гукнув:

– Eine Turkische officiere. Herr leutnant! Turkische officiere!..

Потім офіцер зміряв мене поглядом, усміхнувся, а далі продовжив напівнімецько-російською:

– Хороши солдат, ти хороши. Zeher gut солдат, – мовив і потиснув руку” [Даґсі 2006, 95].

Ідея самоідентифікації, а певним чином і популяризація ідей пантюркізму у творчості Дагджи, звісно знайшла відгомін у турецькому літературному дискурсі націоналістичного спрямування. Дагджи діставав всебічну підтримку турецьких письменників у виданні його творів на теренах Туреччини. Неодноразово письменник здобував і урядові нагороди. Приміром, у 1993 р. Дж. Дагджи був нагороджений дипломом İLESAM від Турецької асоціації вчених та письменників за значний внесок у розвиток тюркських літератур. До Великобританії письменник переїхав у 1974 році, де решту свого життя прожив у передмісті Лондона Вімблдоні, помер у 2011 році. Поїхати до рідного Криму йому так і не вдалося, лише завдяки ініціативі колишнього прем’єр-міністра Туреччини Агмета Давутоглу та інших турецьких і кримськотатарських урядовців тіло письменника було віддано землі в рідному селищі Кизилташі.

Дж. Дагджи у всіх своїх романах зображує історію життя людей, котрі з народження мешкають на мальовничих кримських просторах із глибокою любов’ю в серці до своєї рідної неньки-землі. Образ землі для селянина священний, і як мати не уявляє себе без рідної дитини, так і кожен кримчанин не може уявити свого життя не на рідній землі. А отже, тема священної землі набуває нового прочитання і значення для кожного, хто вимушений залишити свій рідний край і за вироком долі приречений до поневірянь на чужині. Прив’язаність до рідної землі цілком обґрунтована, адже це заповітний спадок, що переходить від покоління до покоління, годує і загартовує, виховує і надихає. Крім того, образ батьківщини ототожнюється з образом землі, котрий кожна людина плекає у своєму серці протягом усього життя, а тому герої романів Дагджи ладні віддати життя заради звільнення своєї батьківщини, землі, у якій поховано їхніх учителів та батьків. Романи Дагджи автобіографічні. Письменник упродовж усього свого життя пером і словом боровся на чужині. Як влучно зазначає у своєму дослідженні турецький літературознавець С. Чоноглу, “земля є місцем культурної пам’яті, змістом та метою до існування” [Çonoğlu 2004, 56]. Тож не дивно, що темі землі присвячено стільки уваги в романах письменника: “Наш народ любив свою батьківщину, свою землю понад усе на світі. Вбила німота наша, ми мовчали. Погоджувалися зі всім, терпіли наругу й несправедливість заради можливості продовжити існування на рідній землі, землі своїх батьків та дідів” [Даґсі 2006, 68].

Самосвідомість письменника підштовхувала “промовляти” (термін Г. Бгабги) рідною мовою, про що свідчить спроба автора писати свій перший роман “Часи лихоліття” кримськотатарською мовою. Однак усвідомлення неможливості друкувати свої твори рідною мовою і бути почутим серед свого народу спонукає Дагджи перейти на турецьку. Власноруч письменник перекладає свій перший роман турецькою мовою і всі наступні твори продовжує писати суто турецькою. Необхідно зазначити, що програмний твір “Часи лихоліття” увійшов до обов’язкового переліку творів, рекомендованих Міністерством освіти Туреччини до вивчення в середніх та вищих навчальних закладах. Важливе місце у творчості письменника займають мемуари – це п’ять щоденників автора, об’єднані однією назвою “Рефлексії” (тур. *Yansımalar*), які виходили друком у період з березня 1985 року по грудень 1992 року. Сам письменник неодноразово у своїх листах наголошував, що він кримськотатарський митець, котрий пише турецькою мовою. Як зазначає дослідник творчості Дагджи Аділе Емірова, мемуари письменника є важливим як художнім, так і історичним джерелом, у “якому відобразилися факти біографії письменника, портрети історичних діячів, феномени культури, політичні події того часу, зокрема перебудова в СРСР, референдум у Криму 1992 року” [Эмирова 2014].

Значне місце у мемуарах Дж. Дагджи займав літературний процес довоєнного Криму, у своїх роздумах він звертається до творчості таких письменників, як Джав-тобелі, Ешреф Шеміі-заде, Шаміль Аладін та інші.

Трагізм становища письменника у таборі артикулюється в оповіді головного героя Садика Турана через напружений діалог зі Всевишнім, розмірковування над тяжкою долею та жахливими випробуваннями, складні та суперечливі переживання. Екзистенціалізм як основа світогляду не приносив полегшення, однак наштотував на з’ясування обставин та підводив до розуміння, що особиста трагедія – частина загальної трагедії світу; додавав певності жити у стані постійного опору, сили для якого письменник черпав у незгасній любові до свого рідного краю та багатостраждального народу.

Табірна доля, пекучий досвід лихоліття війни не пригнітили таланту, любові до рідної землі, до людини. Внутрішня свобода як художній ідеал, безкомпромісна вимогливість до себе спонукають автора до власного розв’язання проблеми ідентичності. Працюючи над романом “Часи лихоліття”, Дженгіз Дагджи намагається визначити місце кримськотатарського народу в історичному просторі, інтерпретуючи його.

Вочевидь, своє завдання кримськотатарський письменник Дж. Дагджи вбачав у приверненні уваги до повсякчас приховуваних через низку ідеологічних причин та історичних обставин, значущих віх національної культури, з яких, як доречно зазначає відомий американський дослідник постколоніалізму Г. Бгабга, «можуть винирнути альтернативні сили та аналітично опозиційні можливості – (...) нові суспільні рухи, “політика різниці”, що надають нового значення та визначають нові напрями процесу історичної зміни» [Бгабга 2001, 738].

Переклад уривку роману “Часи лихоліття” здійснюється за виданням: Dağcı S. *Korkunc Yıllar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006.

ЛІТЕРАТУРА

Ассман Аляйда. **Простори спогаду: форми та трансформації культурної пам’яті** / пер. з нім. Київ, 2012.

Ассман Я. **Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности** / Пер. с нем. М. М. Сокольской. Москва, 2004.

Бгабга Г. Націєрозповідність // **Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.** Львів, 2001.

Жангожа Р. **Мультикультуралізм: pro et contra.** Київ, 2016.

Кульчинський О. Дженгіз Дагджи – “кримський міст” у турецькі виміри // **ЛітАкцент**, 28.07.2014. URL: <http://litakcent.com/2014/07/28/dzhenhiz-dahdzhy-krymskyj-mist-u-turecki-vymiry/> (дата звернення: 25.09.2018).

Рикер П. **Память, история, забвение** / пер. с франц. Москва, 2004.

Хюбнер К. **Нация: от забвения к возрождению** / Перевод с немецкого А. Ю. Антоновского. Москва, 2001.

Эмирова А. Дженгіз Дагджи о себе // **Avdet**. 22.09.2014. URL: <https://avdet.org/ru/2014/09/22/dzhengiz-dagdzhi-o-sebe/> (дата звернення: 24.09.2018).

Abid S. Cengiz Dağcının Romanlarında Tatarlık ve Türklük Kimliğine Mensupluk Algisi // **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**. Cilt: 4, Sayı: 8. 2016.

Çonoğlu S. Cengiz Dağcı'nın Romanlarında Ata Mirası Toprağa Bağlılık // **Karadeniz Dergisi**. V. 13. 2004.

Dağcı C. **Korkunç Yıllar**. İstanbul, 2006.

Kocakaplan I. **Kırım'ın Edebi Sesi. Cengiz Dağcı**. İstanbul, 2010.

Kocakaplan I. Kırım'in Ebedi Sesi Cengiz Dağcı – Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları // **Cengiz Dağcı**. URL: <https://cengizdagci.org/tr/isa-kocakaplan> (accessed September 26, 2018).

REFERENCES

Assman Alyayda (2012), *Prostory spohadu. Formy ta transformatsiyi kul'turnoyi pam'yati*, Transl. from the German, Nika-Tsentr, Kyiv. (In Ukrainian).

Assman Ya. (2004), *Kul'turnaya pamyat': pis'mo, pamyat' o proshlom i politicheskaya identichnost' v vysokikh kul'turakh drevnosti*, Transl. from the German by M. M. Sokol'skaya, Yazyki slavyanskoy kul'tury, Moscow. (In Russian).

Bhabha H. (2001), “Natsiyerozpovidnist'”, in Zubryts'ka M. (Ed.), *Antolohiya svitovoyi literaturno-krytychnoyi dumky XX st.*, Litopys, Lviv, pp. 738–740. (In Ukrainian).

Zhangozha R. (2016), *Mul'tikul'turalizm: pro et contra*, DU “Instytut vsesvitn'oyi istoriyi NAN Ukrayiny”, Kyiv. (In Russian).

Kul'chyn's'kyy O. (2014), “Dzhenhiz Dahdzhy – ‘kryms'kyy mist' u turets'ki vymiry””, in *LitAktsent*, July 28, available at: <http://litakcent.com/2014/07/28/dzhenhiz-dahdzhy-krymskyj-mist-u-turecki-vymiry/> (accessed September 25, 2018). (In Ukrainian).

Riker P. (2004), *Pamyat', istoriya, zabveniye*, Transl. from the French, Izdatel'stvo gumanitar-noy literatury, Moscow. (In Russian).

Khyubner K. (2001), *Natsiya: ot zabveniya k vozrozhdeniyu*, Transl. from the German by A. Yu. Antonovskiy, Kanon, Moscow. (In Russian).

Emirova A. (2014), “Dzhengiz Dagdzhi o sebe”, in *Avdet*, September 22, available at: <https://avdet.org/ru/2014/09/22/dzhengiz-dagdzhi-o-sebe/> (accessed September 24, 2018). (In Russian).

Abid S. (2016), “Cengiz Dağcının Romanlarında Tatarlık ve Türklük Kimliğine Mensupluk Algisi”, in *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Vol. 4, Issue 8, pp. 88–98. (In Turkish).

Çonoğlu S. (2004), “Cengiz Dağcı'nın Romanlarında Ata Mirası Toprağa Bağlılık”, in *Karadeniz Dergisi*, V. 13, pp. 11–25. (In Turkish).

Dağcı C. (2006a), *Korkunç Yıllar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul. (In Turkish).

Kocakaplan I. (2010), *Kırım'ın Edebi Sesi. Cengiz Dağcı*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay, İstanbul. (In Turkish).

Kocakaplan I., “Kırım'in Ebedi Sesi Cengiz Dağcı – Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları”, in *Cengiz Dağcı*, available at: <https://cengizdagci.org/tr/isa-kocakaplan> (accessed September 26, 2018). (In Turkish).

* * *

Перший розділ

– Мене звати Садик. Садик Туран... А тебе?

– Дженгіз, – відповів я.

Щось у цьому чоловікові було особливе, значиме, як, власне, і його ім'я. На обличчі закарбувалися глибокі відбитки минулих турбот. В очах застиг смуток пережитих років. Вайлуватість кремезних плечей, зсутулених плином років, та широкі чоловічі груди вказували на тяжкий тягар, пронесений через все життя. Чоловік сидів схилившись на занедбаній лавці обабіч хвіртки, журно підтримуючи долонями голову, здавалося, що він плаче від розпачу.

Я підійшов до нього і сів поруч. Здавалося, чоловік перебував у полоні спогадів, зосереджено прокручуючи в пам'яті минуле, він відтворював пережите, намагаючись проаналізувати, осмислити та зрозуміти свій життєвий шлях. Мені раптом здалося, що якщо заговорити до нього і витягнути на відвертість, то йому стане значно легше й бадьоріше. Я ще більше наблизився до чоловіка і лагідно запитав:

– Садик-бею, чи бодай пам'ятаєш нашого односельця Агмета.

Він підвів голову.

– Небіжчика Агмета? Хіба можна про нього забути? Востаннє ми зустрілися в околицях Первомайська. Мав він серйозні поранення, і врятуватись йому не вдалося.

Розмова зав'язалася. Садик-бей повів розповідь спочатку про себе, а далі й про сім'ю в ті страшні повоєнні роки. Запитав про мене. Поцікавився справами...

Вечоріло. Пригаслі промені багряного сонця сповзали з покрівель будиночків Рима, проектуючи тінь на місто, яке поступово поринало у вечірні сутінки дня, що добігав до кінця. Остання фраза застигла на вустах, на прощання він простяг мені руку і мовив:

– Приходь завтра до мене, хочу тобі дещо розповісти. Неодмінно приходь, чекає тиму.

Я потиснув йому руку і пообіцяв прийти. На цьому й розійшлися. А далі попрямував швидкими кроками до готелю. Зайшов до кімнати, що раптом видалася мені сумною пасткою, та увімкнув світло. Підхопив зі столу Антологію турецької поезії і зручніше вмовився на ліжку. Розгорнув книжку і став поволі гортати сторінки, переглядаючи знайомі вірші. Раптом погляд впав на останній рядок вірша Еміна Бюлента Сердароглу під назвою "Ненависть": "Турок я чи ворог – для тебе це одна людина!" Заплющив очі разом і думками полинув до Садика. Образ цього втомленого життя чоловіка зі згаслими очима вимальовувався мені в уяві. Шквал нещастя та поневірянь, що випали на його віку, зломив Садика, виснажив його життєвий запал, випік його душу. "Як жити далі цьому виснаженому поневірянням чоловіку? – промовляв тихо я. – А мені? Що буде зі мною... З нами? З тими, хто дивним чином живим вийшов з цієї війни. Живим тілом, та не душею. Що ще чекає на нас? Яким буде наш кінець?"

На ранок я зібрався та й пішов до Садика. Двері відчинила похилого віку жінка. Здавалось, їй було років вісімдесят, а може, й всі сто.

Жінка зміряла мене поглядом і таємниче усміхнулась, ніби хотіла мені щось сказати.

– *Von giorno, seniyora*, – привітався я.

– *Von giorno*, – відповіла вона і простягнула пакуночок, котрий тримала за спиною.

– Сеньйор Садик просив передати вам ось це, – мовила жінка.

– А де він сам? – запитав я.

– Він пішов і вже не повернеться.

Якийсь час ми мовчали, лиш обмінюючись поглядами. Потім я випростав руку, щоб взяти пакуночок.

– *Gracia, senyarina... Arrivederci!*

– *Prego, prego... Arrivederci, senyore.*

Двері зачинилися. В середині мені прокотилося відлуння слів старенької жінки: "Пішов... пішов без вороття".

Наважився розгорнути пакунок я не зразу, лишень коли відійшов на певну відстань. У пакунку було чотири зошити. Коли розгорнув перший зошит, натрапив на запис "Спогади", а внизу підпис – Садик Туран. Почав гортати сторінки, одна за одною, раптом побачив надпис: "О Аллах! Де ти, Господи! ми загинули... пропали,

нас знищено!” Я пригорнув зошити до серця і повернув у бік готелю. Виснажений і приголомшений, почимчикував у відомому напрямку, ледве тримаючись на ногах. Наступного дня щосили намагався знайти Садика, однак він щез, не залишивши по собі жодного сліду. Я так і не зміг довідатися, що з ним трапилося і куди він пішов.

З того часу минуло вже сім років. Зараз я мешкаю в Лондоні. Тут все інакше. За вікном чорніють сірі невиразні будинки, вечоріє. Місто огортає нічним мороком та смутком.

До кімнати увійшла дружина з листом у руках.

– Тобі лист, – мовила вона.

Я глянув на конверт і зрозумів, що то був лист від мого товариша Мірзи Сабірського, польського татарина, котрий після війни облаштувався в Аргентині. У листі Мірза писав про своє життя, а наостанок повідомив, що, перебуваючи в Уругваї, отримав звістку від Садика Турана: “Кримський татарин помер від тяжкої роботи на лісорозробці. Не знаю, чи був він людиною набожною, та нехай упокоїть Аллах його душу і прийме до царства небесного”.

Ноги не трималися купи, лист вислизнув з рук і упав просто на підлогу. Я опустився у крісло, все моє тіло ніби зомліло. Серце стисло, у горлі ніби щось застрягло, мені перехопило подих. А коли з очей побігли рясні дрібні сльози, я помалу почав оговтуватися, приходячи до тями. “Насилу відступило!” – і я вдихнув на повні груди. Спогади про Садика враз постали перед очима. Оце життя прожив! Бідолашний Садику-ефенді, куди тебе тільки не закидала доля! Я знову і знову перечитував його спогади, гіркі сльози навернулись мені на очі.

1.

“З батьківщиною довелося прощатися ще восени 1942 року. Це було невимовно важко, відчував, що повернутися мені вже ніколи не доведеться. На станції зібралася вся родина: мати й батько, брати та сестри, практично всі родичі. Я дивився на них крізь вікно купейного відсіку, і мене огорнули приємні спогади дитинства, згадувалися, звісно, й поневіряння. Я уважно вдивлявся в обличчя своїх родичів, намагаючись назавжди закарбувати в пам’яті риси їхніх облич. Підсвідомо я розумів, що бачу своїх близьких востаннє. Мама невинно махала мені правою рукою, а лівою, тримаючи красючок шалі з плечей, витирала сльози. Пролунав останній гудок, локомотив заскреготав, і потяг рушив, викидаючи в повітря клубки чорного диму, що стіною виростали між нами. З вікна я довго дивився на рідну землю, яку нахабно відібрали в нас. Здавалося, що земля співала рідних пісень в унісон стукоту вагонних коліс. Пісні чарували мене, і я б віддав усе на світі, аби слухати їх цілу вічність, щоб потім скласти і заспівати свою пісню про нерозлучність із рідною землею, яку дарував нам Аллах на віки. Це були наші землі! Спадок від дідів та прадідів! Найбільше у світі мені хотілося залишитись жити на рідній землі, попри всі поневіряння й скруту. А якщо помирати, то лиш тут – на землі рідній. Земле моя! Де б не був і куди б не занесло мене долею, я завжди пам’ятатиму тебе! Батьківщино, я твій син навіки...”

Вечоріло. Неподалік від нашого села розкинулося урвище круч. Ми, як завжди, бавилися в його околицях, грали в морську гру: вганяли в землю стовп, що нагадував щоглу, й піднімали паруси. Раптом десь удалечині почувся голос матері.

– Бекіре, годі вже, мати йдуть, вечоріє, збирайся хутчіш! – сказав я молодшому братові. Та через свою упертість, а саме цим брат вирізнявся з-поміж нас, він не зважав і продовжував гратися. А через 10–15 хвилин на протилежному боці пагорба з’явилася мати.

– Ох і бешкетники!... Зараз я вам покажу, прости мені, Господи! Надаю вам стусанів замість вечері! – примовляла мати. – Ану до хати, та хутко! А тобі, Бекіре, як

уперіщу ось цією палицею, то й не до вечері буде! Оце пройдисвіти, яких світ не бачив!

Бекір спритно зіскочив з виступу та й помчав до хати, а я за ним.

– І до роботи: один хай корову до сараю зажене, а другий – води батькові принесе! – гукнула нам мати навздогін.

Бекір помчав до пастухів на сусідню вулицю, щоб пригнати корову, а я заскочив до хати, щоб узяти дзбанок. До джерела пекаря Мухарема треба було йти через цвинтар. Я йшов швидкими кроками і вже наблизився до джерела, як раптом побачив чорну вантажівку, що стояла обабіч будівлі кооперативу. Це мене здивувало, ще більший подив викликала поява військових із гвинтівками прямо на дорозі. Направду, мене огорнув страх. Я нашвидкуруч наповнив водою дзбанок та й поквапився до хати, аби випередити прихід батька з поля. За традицією на столі під час вечері мав стояти дзбанок холодної води. Брати вже загнали худобу до хліва. Мама причепурила світлицю й накрила на стіл. Всі чекали на батька. Запала тривожна тиша, що заповнювала кімнату з прочиненими вікнами. Мама час від часу тривожно кидала погляд на двері. Ми всі чекали на батька. Молодші брати чекали з ложками в руках. Страшенно хотілось їсти. Я пам'ятаю, що не зміг втриматися і рука мимоволі потяглася до тарілки з хлібом. Швидко відломив краєць хліба і кинув до рота. Мати строго змряла на мене поглядом, однак нічого не промовила. Саме в цей час біля вікна почулися тихі невпевнені голоси. Здавалося, прибулий не хотів порушити тиші в кімнаті.

– Тізе, тізе! – озвався голос за вікном.

Мати відрізала:

– Чого тобі? Що трапилось?

– Не хочу говорити ось так на відстані, тізе, ходи-но ближче.

Мати встала й підійшла до вікна. За хвилину той незнайомец, що говорив за вікном, щез. А мати продовжувала стояти як вкопана просто біля вікна. Зовсім не рухалась і мовчала. Вперше за всі роки своїм дитячим серцем я відчув лихе. Неквапно й з острахом підійшов до матері.

– Що трапилось, мамо? Де тато? Чому вони не йдуть?

– Батько не прийде. Його забрали... поліцаї кинули його до в'язниці, – проронила мати, і з очей хлинули сльози.

Шматок хліба, що я кинув за мить до рота, застряг мені в горлі. І досі пам'ятаю, як тремтіли їй губи, а по щоках бігли рясні сльози. “Не прийде вже, не зможе прийти...” – нічого іншого сказати не спромоглася, лиш розгублено повторювала ці слова знову і знову. Вона повільно посунулася і знесилено впала на підлогу. Ми, дітлахи, зі всіх сил кинулись до неї – на шию, плечі, коліна. Обіймали міцно свою матір, витирали їй сльози і знову обіймали що було сил. Забрали батька, господаря дому, і мати залишилась одна з купою дітей та розбитим серцем.

Добре пам'ятаю нашу сільську школу. Крізь глиняні виступи дахів будинків підносились високі цегляні стіни школи, пам'ятаю її червону покрівлю та кам'яний паркан довкола шкільного майданчика. Варто лиш було переступити поріг школи, як всі домашні клопоти і турботи забувались. Ми радісно сміялися, гралися гуртом, коли була перерва, цвіркотіли, як ті маленькі безтурботні пташки, що навесні жваво перелітають з гілки на гілку на кроні зеленого дерева, і раділи життю. Наша вчителька Сафіс-оджа була надзвичайно широю, шляхетною жінкою, висока на зріст, із витонченими рисами обличчя, білою шкірою та світлим волоссям. Вона завжди випромінювала духовну чистоту і зігрівала теплом свого серця. Я відчував глибоку повагу та приязнь до нашої вчительки. Якось у ранці вона прийшла до школи зовсім іншою, ніколи не забуду вираз печалі на її обличчі. Коли ми всі підвелися, щоб її привітати, вчителька вперше не посміхнулася нам у відповідь, в усіх її рухах проступали збентеження й тривога.

Якусь мить ми всі продовжували стояти, урок розпочався. Вчителька підійшла до мене:

– Садику, – мовила вона.

Я підвівся. Вчителька не зводила очей з відчиненого вікна, а сама промовляла до мене:

– Від сьогодні тобі заборонено відвідувати школу. Це тому що... Садику, ти ж зрозумів?

– Так, зрозумів, – відповів я, ледве стримуючи сльози через гіркоту прощання зі школою та улюбленою Сафіє-оджа. Я зібрав книжки й вибіг із класу. Відтоді школа стала для мене місцем страху, пасткою душі. Щоразу, як мені доводилося йти до тітки, я обходив школу садами, замість того щоб йти навпростець шкільним двором.

Вечір стояв холодний. Минуло вже два тижні, як мене виключили зі школи. Я пішов набрати води до джерела Мухарема, як раптом почув знайомий голос:

– Садику, стривай-но!

Я зупинився. Це був голос Сафіє-оджа. Мене огорнув страх, щось підказувало кинути дзбан й накинати п'ятами. Проте вчителька була настільки близько, що я відчув її подих.

– Постривай хвилинку, Садику, ось візьми, – промовила вона.

Я послухався її. У стиснутій долоні вона тримала паперові гроші.

– Ось, це віддаси матері. Тільки не згуби, – втиснула мені гроші в руки, а сама пішла.

Після того я більше ніколи не бачив нашої вчительки Сафіє-оджа. Минуло два місяці, і до нашого села знову прийшли військові. А коли йшли, то забрали з собою півсела, серед полонених була й Сафіє-оджа.

Зима в той рік настигла нас раптово. Випало багато снігу. А на вікнах понависали крижані льодинки-бурульки. Все огорнула зимова тиша. Тільки море не заспокоювалося, бентежно било крижаними хвилями об скелястий берег. Село покрив нічний морок. У будинках ледь жевріли вогники в пригаслих печах. Все затихло, і навіть у повітрі відчувалася тривога від неминучої біди і сліз жінок. До села прийшла звістка: заарештованих будуть перевозити з Ялти до Сімферополя. Того вечора я ліг пізно. Надворі свистіла заметіль. Молодші брати та сестри вже спали. А мати сиділа коло печі, гірко плакала та витирала сльози білою хустинкою. Я лежав у ліжку й молитвами благав Аллаха: “Господи, поверни мені батька!”

На ранок вітер заметілі дещо вщух. Мама поралась коло печі, а потім закуталася в стару хустину й вийшла на дорогу, що повз наш будинок вела на Акмесджит. Ми, дітлахи, побігли їй навздогін. Закутані в хустки жінки й діти, згорблені від холоду, із синіми тонкими рученятами, стояли на узбіччі дороги. Без сліз на це не глянеш: знесилені односельці в убогому дранті, що колись правило за одяг, мерзли на вулиці в очікуванні вантажівок. Знову здійнявся пронизливий холодний вітер. А ми продовжували стояти з надією побачити своїх. Аж на вечір на дорозі раптом з'явилися вантажівки.

– Їдуть! – голосно гукнув хтось.

“Їдуть” – це слово покотилося луною з вуст в уста, від серця до серця. Потім го-мін молитов злився з плачем та відчайдушним криком, як останнім можливим, що може зарадити горю.

Дружина Мустафи-хаджи теж стояла в натовпі. Раптом вона вибігла на дорогу, впала ниць, випроставшись на весь зріст, вона істерично біла ногами й рвала на голові волосся. Направду, не могла впоратися зі своїми почуттями і щодуху кричала:

– Мустафа! Мій Мустафа! У чому ти завинив? У чому твоя вина? О Аллах!..

Молоді жінки намагалися її заспокоїти, підхопили нещасну й відвели убік. Аж ось удалечині почали проступати обриси вантажівок. Колона вантажівок з гуркотом заціпенілих від морозу коліс наближалася з далечини по скованій кригою дорозі. Побивання дружини Мустафи змішалось з криками інших, тільки й було чути:

– Хусейн... мій Ахмет, синку! Чим ми завинили... Допоможіть!

Я ж напружено шукав очима батька, він мав бути в одній з цих вантажівок, серед заарештованих. Не зміг, не вгледів серед багатьох. Вони були такі схожі один на одного. Всі бородаті, знесилені, з наляканими очима. Раптом почув голос, що промовляв ім'я моєї матері:

– Не плач, Фатьмо! Не плач! Молись, моя мила! Молись!

Здається, то був голос батька...

Мати заголосила ще сильніше, вона біла себе в груди, гірко плакала, ледь зводячи подих.

Вантажівки поїхали. Край дороги залишилися жінки, вони ще якийсь час стояли в розпачі, не знаходячи собі місця. А потім розбрелися по домівках, своїх осиротілих холодних оселях. Їхній довгий одяг, що більше нагадував ганчір'я, волочився по снігу, залишаючи борозни слідів.

Від водіїв ми дізналися, що батька звільнили. Однак він уже не повернувся в село. Минуло ще два місяці, і ми переїхали до Акмесджіда. Лише взимку 1939 року, перед службою в армії я відвідав рідне село. У будинку, де ми мешкали, поселилася сім'я з Воронежа. Вони зрубали кремезного дуба, що ріс перед будинком. Дерев'яну хвіртку паркана перелаштували на пристрій для заготівлі косовиці. Занехали вони й колись чепурний садок. Від побаченого мені стисло груди, і додому я повернувся геть розбитий.

Після звільнення з в'язниці батько тиждень зо два шукав роботу. Бродив вулицями міста, сподіваючись на можливий підробіток, та все марно. Від голоду і виснаження він почав пухнути. Врешті, знесилений, упав на ринковій площі, де його підібрав совісний чоловік-мусульманин. Привів до себе в помешкання, нагодував та одягнув, дав прихисток. У самого теж була велика сім'я, та це не стало на заваді. Виділив батьку містечко в хаті, правда, суміжне з курником. Із часом залатали дах над цією кімнаткою, пробили віконце й чистенько впорядкували все всередині.

Дж. Дагджи

Часи лихоліття. Роман (урибок) /

Переклад з турецької та вступна стаття Г. В. Рог

До уваги пропонуємо уривок з роману “Часи лихоліття” відомого кримськотатарського письменника Дженгіза Дагджи, творчість якого впродовж багатьох років залишалась невідомою для широкого кола читачів внаслідок вимушеного після Другої світової війни перебування письменника в екзилі, на теренах Великобританії.

У пропонованому перекладі, а далі й у дослідженні літературної творчості письменника увагу зосереджено на спробі окреслити специфіку становлення та самоідентифікації кримськотатарської нації через її розповідність, котрою промовляє культурна пам'ять поколінь.

Переклад окремих розділів роману “Часи лихоліття” кримськотатарського письменника з турецької мови на українську здійснюється вперше, що дає змогу українському читачеві ознайомитися з найкращими наративними прикладами сучасної кримськотатарської літератури.

Ключові слова: Дженгіз Дагджи, ідентичність, кримськотатарська література, культурна пам'ять, переклад, роман “Часи лихоліття”

Дж. Дагджи

Тяжелые времена. Роман (отрывок) /

Перевод с турецкого и вступительная статья Г. В. Рог

Вниманию предлагается отрывок из романа “Тяжелые времена” известного крымско-татарского писателя Дженгиза Дагджи, творчество которого на протяжении многих лет

оставалась неизвестным для широкого круга читателей вследствие вынужденного после Второй мировой войны пребывания писателя в изгнании, на территории Великобритании.

В предлагаемом переводе, а потом и в исследовании литературного творчества писателя внимание сосредоточено на попытке определить специфику становления и самоидентификации крымскотатарской нации через ее повествовательность, которой говорит культурная память поколений.

Перевод отдельных глав романа “Тяжелые времена” с турецкого языка на украинский осуществляется впервые, что позволяет украинскому читателю ознакомиться с лучшими нарративными образцами современной крымскотатарской литературы.

Ключевые слова: Дженгиз Дагджи, идентичность, крымскотатарская литература, культурная память, перевод, роман “Тяжелые времена”

Переклад надійшов до редакції 28.09.2018